

Fremtiden er ikke forutbestemt

Mange filosofer har hatt tanker om hvilken retning verden utvikler seg i og hvordan den vil se ut etter dem selv. Mange av dem har sett positivt på fremgangen i verden, mens andre, slik som Friedrich Nietzsche, har hatt et negativt eller i noen tilfeller nærmest dommedagsprofetisk syn på samfunnets og kulturens utvikling. I hvilken grad har de ulike filosofene fått rett i sine spådommer?

På 1800-tallet var *det moderne prosjekt* i full sving. Dette var en løs idé som sprang ut av opplysningstidens filosofi, og som mange av 1800-talls-filosofene, deriblant Hegel og Marx, tok del i. Det moderne prosjekt opphøyer vitenskapen og fornuften, og tror sterkt, noen vil si nesten blindt, på fremskrittet: Verden, samfunnet og kulturen går *fremover*.

Den fremste representanten for fremskrittstanken, som er så typisk for moderne tid, er Georg Wilhelm Friedrich Hegel. I sitt verk *Die Wissenschaft der Logik* (1812) skriver han: «Motsigelsen er hevingen av fornuften over forstandens begrensninger»¹. Med dette beskriver han den dialektiske prosessen. Hver idé, eller hver *tese*, møter en motsigelse, eller en *antitese*, og de to «smelter sammen» til en *syntese*, som er på et høyere nivå enn begge de to foregående. Når tesen møter sin motsetning, heves altså fornuften til et høyere nivå. Hegel mente denne dialektikken til slutt ville ende med at man oppnådde «den rene fornuft». Ved at idéene utfordres av nye tanker, går altså verden og fornuften stadig fremover, og vi oppnår større innsikt enn tidligere.

Fremskrittstanken til Hegel er forståelig tatt i betraktning den historiske konteksten. Man hadde sett at gamle tanker kunne utkonkurrere nye i blant annet den drastiske vitenskapelige utviklingen. Det mest tydelige eksempelet er den kopernikanske vendingen på 1500-tallet, hvor det geosentriske verdensbildet fikk en antitese, nemlig det heliosentriske. Resultatet ble at fornuften ble hevet til et høyere nivå. Rundt og etter Hegels tid er det også mange andre eksempler på slike dialektiske prosesser. På 1700-tallet hadde det vokst frem

---

¹ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Die Wissenschaft der Logik*, første del «Die objektive Logik», første bok «Die Lehre vom Sein» (1812). <http://www.gutenberg.org/cache/epub/6729/pg6729-images.html>, hentet 08.04.2019. Oversatt fra tysk av Thomas H. Rasmussen.

Sølvmedalje NM hifi 2019: Thomas H. Rasmussen, Oslo katedralskole

mange radikale idéer og filosofier som utfordret de tidligere dominerende tankene. Demokratiet ble her det autoritære kongedømmets antitese. Høydepunktet for disse tankene om frihet, likhet og brorskap var den franske revolusjon, og selv om den endte i terrorvelde, levde tankene videre. Dermed la det grunnlaget for konstitusjonelle monarkier, som man kan se på som en syntese av kongedømme og demokrati. Denne styreformen ble blant annet innført i Norge i 1814, og Friedrich Wilhelm IV av Preussen så seg også nødt til å lage en friere grunnlov og å opprette et parlament, Landdagen, etter 1848-revolusjonen.

Hegel så også på historien som en utvikling og utviding av menneskets frihet. I historiens første fase, oldtids- eller orientfasen, fantes det slett ikke noe frihetsbegrep. I antikken oppsto friheten, men den var ikke allmenn: Noen fikk være frie borgere, mens andre måtte leve som ufrie slaver. I moderne tid hadde derimot friheten endelig blitt for alle.

Karl Heinrich Marx tok Hegels dialektikk til en ny arena. I hans dialektiske materialisme er klasse motsetningene mellom over- og underklasse det som driver historien fremover. «Hele samfunnets historie fram til nå er historien om klassekamper»², skrev han i *Det kommunistiske manifest* (1848). Denne dialektiske prosessen har altså foregått i all den tid det har vært sivilisasjon, men likevel mente Marx at den ville ende. Hans slutt punkt for den dialektiske materialismen er ikke «den rene fornuft», men et klasseløst samfunn, som oppstår etter at proletariatet har styrtet borgerskapet. Når klassene oppløses, stopper utviklingen. Den kommunistiske revolusjonen er likevel ikke noe som bare *kan* skje, det *må* skje, ifølge Marx: «Borgerskapets undergang og proletariatets seier er like uunngåelige»³. Denne revolusjonen måtte dessuten være verdensomspennende fordi kapitalismen i større og større grad vil omfatte hele kloden.

Også Marx' tanker er sterkt preget av samtiden. Arven fra Hegel er selvsagt en viktig faktor, men Marx hadde også sett hvor elendige arbeidsforhold arbeiderne i fabrikkene hadde og opplevd de problematiske sidene ved den private eiendomsretten. I tillegg var han sterkt preget av moderne-prosjekt-tankegangen, og han mente sågar at sine teorier var

---

² Marx, Karl og Engels, Friedrich. *Det kommunistiske manifest*. AS Norsk Forlag Ny Dag, 1957. (s. 28)

³ Marx, Karl og Engels, Friedrich. *Det kommunistiske manifest*. AS Norsk Forlag Ny Dag, 1957. (s. 44)

Sølvmedalje NM hifi 2019: Thomas H. Rasmussen, Oslo katedralskole

vitenskapelige. Han mente også at samfunnsutviklingen gikk i riktig retning. Selv om Marx absolutt ikke så utbyggingen av proletariatet som noe positivt, er den kommunistiske revolusjonen, proletariatets frigjøring og det klasseløse samfunnet nødvendige resultater av historiens gang. På den måten var Marx fremtidsoptimist.

En rekke tenkere har selvsagt også vært kritiske til at verden entydig gikk fremover. Oswald Spengler så på ulike kulturer som sykliske, og mente de oppsto (morgenen), hadde en fremgangsrik periode med kreativitet og kulturblomstring (dagen), før kulturen går inn i nedgangssperiode (kvelden) og til slutt dør. Vesten, som han kaller Aftenlandet, på vei mot undergang, hevdet han i sin bok *Der Untergang des Abendlandes* (1918-22). Et tegn på undergangen, mener Spengler, er at kulturen har blitt overveldet av kritiske stemmer. Ifølge ham begynte nedgangsperioden allerede på 1700-tallet med den sivilisasjonskritiske Jean-Jacques Rousseau. Forståelsen av at Vesten gikk under, resonnererte godt med situasjonen i Europa, og spesielt i Tyskland, etter første verdenskrig.

Også i våre dager er det mange som har lignende tanker, om enn med andre årsaker til undergangen. I artikkelen «Undergangen er nær»⁴, skriver Frank Rossavik om ulike tegn i vår tid som kan tyde på at ikke bare den vestlige, men hele verdenssivilisasjonens fall er nært forestående. Rossavik peker blant annet på klimaendringer, økologisk kollaps, økende ulikhet og, ikke minst, større kompleksitet. At verden har blitt tettere sammenknyttet er ikke noe som vanskeliggjør sivilisasjonskollaps, tvert imot. Når økte tollmurer i USA kan føre til endringer i valutakursen i Tyrkia, er det et tegn på at det økonomiske systemet er uhyre komplisert og sammenvevd. Den økonomiske globaliseringen har ført til at en krise i et hjørne av verden kan påvirke hele kloden, noe som skjedde under finanskrisen i 2008.

Likevel er klimaendringene muligens den største årsaken til bekymring for fremtiden i dag. En av de mange som har beskjeftiget seg med teorier om naturens undergang, er den britiske forskeren James Lovelock. I hans Gaia-hypotese beskrives jorden som en samlet, selvregulerende enhet, omtrent som en organisme. Han hevder i denne vitenskapelig

---

⁴ Rossavik, Frank. «Undergangen er nær» (26.02.2019).

https://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/i/bKVO4q/Undergangen-er-nar--Frank-Rossavik?fbclid=IwAR1aS3efBjsFFq6W3Q8hFYCCIFtb1shHY5yXlq-htdjE8oWc_LzgAFBfTfc, hentet 08.04.2019.

Sølvmedalje NM hifi 2019: Thomas H. Rasmussen, Oslo katedralskole

funderte teorien at alle prosesser som foregår på jorden, henger sammen, og at livet har regulert temperaturen til et nivå som er perfekt tilpasset sin egen utfoldelse. Med de store utslippene av karbondioksid og andre gasser i atmosfæren, ødelegges denne naturlige ordningen.

De aller fleste er enige om at utslipp fra menneskelig aktivitet har ført og vil føre til drastiske klimaendringer, men løsningen på problemet er det mindre enighet om. Noen mener at den teknologiske utviklingen vil kunne løse problemene, for eksempel gjennom fangst og lagring av karbondioksid eller nye løsninger som vi ikke vet om ennå. Andre, som Lovelock, mener at troen på en slik «bærekraftig utvikling» ikke holder i møte med de store utfordringene vi står overfor: «To expect sustainable development or a trust in business as usual to be viable policies is like expecting a lung cancer victim to be cured by stopping smoking; both measures deny the existence of the Earth's disease»⁵. Jorden er syk, og dens naturlige, selvregulerende system er truet. Da må drastiske tiltak til, ellers blir vi vitne til dens undergang.

En annen moderne utfordring, som blir stadig mer aktuell, er den vitenskapelige utviklingen i form av genmodifisering og kunstig intelligens. Den israelske historikeren Yuval Noah Harrari er spesielt opptatt av disse temaene og beskriver det han mener vil bli menneskehetens endelikt. I *Sapiens* (2011) og *Homo Deus* (2016) skriver han at mennesket vil utvikle seg vekk fra det vi i dag kjenner som menneskelig. Genmodifisering kan gjøre oss i stand til å planlegge og bestemme våre egne egenskaper, og til og med våre egne ønsker, mens kunstig intelligens kan overgå den menneskelige tankeevnen. Dessuten mener han at denne utviklingen er ustoppelig, for «det er naivt å tro at vi skulle skru på bremsen og rett og slett stoppe de vitenskapelige prosjektene som oppgraderer *Homo sapiens* til en annen form for skapning. (...) Det eneste vi kan prøve å gjøre, er å påvirke den retningen forskerne velger»⁶. Selv om vi altså har enn viss påvirkningskraft på historiens gang, er fremtiden dømt til å domineres av disse vitenskapelige prosjektene.

---

⁵ Lovelock, James. *The Revenge of Gaia*, 2006.

<https://www.goodreads.com/work/quotes/241122-the-revenge-of-gaia-earth-s-climate-crisis-and-the-fate-of-humanity>, hentet 07.04.2019.

⁶ Harrari, Yuval Noah. *Sapiens*. Bazar Forlag AS, 2011 (s. 396).

Sølvmedalje NM hifi 2019: Thomas H. Rasmussen, Oslo katedralskole

Et interessant fellestrekk mellom Hegel, Marx, Spengler og Harrari er determinismen i påstandene deres om fremtiden. For Hegel *vil* dialektikken føre til økt grad av fornuft og innsikt, for Marx *vil* den kommunistiske revolusjonen komme, for Spengler *vil* Vesten gå under, mens for Harrari *vil* vitenskapen bevege seg i en viss retning og oppgradere mennesket. Et forbehold er at det ikke er forutbestemt akkurat når eller på hvilken måte disse hendelsene vil skje. Spengler så i fascismen og nazismen et håp om å endre kurs, men, med tanke på det sykliske verdensbildet hans, er ikke Aftenlandets undergang mulig å avverge. Likevel: Kan man si noe så sikkert om samfunns- og kulturutviklingen i fremtiden?

Eksistensfilosofene var i hovedsakelig opptatt av individet, men deres tanker er likevel relevante med tanke på utviklingen i samfunnet som helhet. Felles for disse var en tro på individets frihet og mulighet til å velge; eksistensialismen er derfor svært antideterministisk. Jean-Paul Sartre skrev: «Ingen faktisk tilstand, hvilken art den enn er av (samfunnets politiske eller økonomiske struktur, en psykologisk «tilstand», etc.), er i seg selv i stand til å motivere noen som helst handling»⁷. Sartre mente at det fantes forhold vi ikke kan påvirke, som han kaller *faktisiteten*, men det er vi selv som bestemmer meningen med faktisiteten. Hvis vi møter en hindring, er det vi som bestemmer hva den skal bety, og vi kan handle akkurat hvordan vi vil i forhold til den. Dette kaller Sartre vår mulighet til å *transcendere faktisiteten*. Fordi alle alltid har denne muligheten, hevder han at mennesket er absolutt fritt til å handle. En nødvendig konsekvens av menneskets absolutte frihet er at historiens gang ikke er forutbestemt.

At individuelle valg kan ha stor påvirkning, kan vi se mange eksempler på i historien. Etter den amerikanske revolusjonen var det for eksempel ikke forutbestemt at det skulle bli en fungerende demokratisk republikk hvor presidenten kun fikk sitte i åtte år. Det at George Washington valgte å gå av som president etter to fireårsperioder, satte en presedens som holdt seg helt til Franklin D. Roosevelt lot seg velge for tredje gang i 1940. Hver eneste president før dette holdt seg til denne regelen, selv om den ikke var skrevet i noen lov. Noe så «tilfeldig» som de individuelle valgene George Washington tok, fikk altså stor påvirkning på USA, selv lenge etter hans død. Dersom han i stedet for eksempel hadde nektet å gå av, ville historien trolig sett ganske annerledes ut. Andre eksempler kan vi se under den kalde

---

⁷ Sartre, Jean-Paul. *Væren og intet* (1943). Norsk oms. B. Vestre, 1966 (s. 252).

Sølvmedalje NM hifi 2019: Thomas H. Rasmussen, Oslo katedralskole

krigen. Ved flere anledninger, hvor den mest kjente er Cuba-krisen i 1962, var verden farlig nær atomkrig. Dersom noen individer, som en tilfeldig sovjetisk ubåtkaptein, hadde valgt å avfyre atomvåpen fremfor å la være, kunne dette utløst krig og masseødeleggelse.

I hvilken grad har tenkerne rett i sine fremtidsprofetier? Det er lett å umiddelbart avvise Marx' profetier om en verdensrevolusjon og et klasseløst samfunn siden disse ikke skjedde, men det er ikke dermed sagt at han ikke hadde rett i noe. Den økonomiske globaliseringen og kapitalismens spredning, som vi har vært vitne til, ble nemlig forutsett av Marx. Om Hegel har rett når han sier at vi stadig blir mer fornuftige som følge av dialektikken, er det vanskeligere å si noe bastant om. Det er klart at vi har vitenskapen og den hypotetisk-deduktive metoden har bidratt til å finne mer sannsynlige svar på spørsmålene vi stiller om verden, og på den måten kommer fornuften til et høyere nivå. Likevel må man ha i bakhodet det vitenskapsmannen Richard Feynman uttrykte, nemlig at «det vi kaller vitenskapelig kunnskap i dag, er et sett påstander med varierende grad av usikkerhet»⁸. Det er derfor tvilsomt at vi noen gang vil oppnå «den rene fornuft».

Vitenskaps- og fornuftsoptimismen spesielt Hegel og Marx led av, har møtt sterk motstand. Nazistenes industrielle masseutryddelse av jøder, samt atombombene i Hiroshima og Nagasaki, ødela for mange troen på at vitenskapen førte verden i en utelukkende positiv retning. Theodor Adorno og Max Horkheimer var svært kritiske til det moderne prosjektet. «På vei mot moderne vitenskap gir menneskene avkall på mening»⁹, skrev de, og mener med dette at vitenskapen og moderniteten er hensynsløs og ikke tar hensyn til menneskelige verdier. Michel Foucault hevdet på sin side at fornuften ikke er frigjørende, men en form for maktutøvelse. Når «gale» mennesker sperres inne på psykiatriske klinikker, er ikke dette et tegn på fremskritt. For kritikerne av moderniteten vil det altså ikke kun være et «fremskritt», selv dersom vi antar at Hegel har rett i at den dialektikken fører til økt fornuft.

Reaksjonene mot moderne-prosjekt-tankegangen kan likevel også ses på som en del av en dialektisk prosess. Fornufts- og vitenskapskritikk er uten tvil viktige bidrag til filosofien og samfunnsdebatten. Disse blir det moderne prosjektets antitese, som skaper en syntese, som igjen gir oss et høyere nivå av innsikt. Vi er i dag mer klar over de mulige konsekvensene av

---

⁸ Moum, Tommy m. fl. *Historie og filosofi 2*. Cappelen Damm AS, 2018 (s. 52).

⁹ Moum, Tommy m. fl. *Historie og filosofi 2*. Cappelen Damm AS, 2018 (s. 52).

Sølvmedalje NM hifi 2019: Thomas H. Rasmussen, Oslo katedralskole

vitenskapens og fornuftens negative sider, og dette er viktig å ha med oss når vi i dag diskuterer fremtiden. Harrari har åpenbart lært av historien, og derfor er han klar over at den vitenskapelige utviklingen ikke nødvendigvis går i en positiv retning. Selv om hans utsagn om fremtiden kan virke deterministiske, må man huske på at han åpner døren for at utviklingen ikke er nødt til å gå i en positiv eller en negativ retning. «Historien har ennå ikke bestemt seg for hvor den vil ende, og en rekke tilfeldigheter kan fortsatt sende oss i den ene eller andre retningen»¹⁰, skriver han også i *Sapiens*.

Vil jorden og verdenssivilisasjonen gå under i nærmeste fremtid? Også Lovelock åpner for at vi kan velge en annen retning, selv om han mener vi må legge om den moderne produksjonen helt, og det derfor er svært vanskelig. I sin artikkel om sivilisasjonens kollaps, skriver også Frank Rossavik at det er mulig å redde oss fra undergangen før det er for sent. Det kan muligens hende at klimaendringene vi står overfor vil bli så store og katastrofale at hele verdenssivilisasjonen faller sammen, eller i alle fall så omfattende at de fleste andre arter på jorden utrykkes og livet blir svært vanskelig for menneskeheten. Likevel er ikke dette noe vi kan si med sikkerhet; vi må alltid være klare over at det finnes andre muligheter.

Vi har lært av historien at tilfeldigheter og enkeltindivider kan ha stor betydning, og det betyr at vi også kan velge en annen retning enn den vi tilsynelatende går i. Marx hadde noe rett og en del feil i sine fremtidsprofetier. Den groveste feilen han gjorde, var likevel å hevde at den utviklingen han spådde, var *sikker*. Vi vil sannsynligvis aldri oppnå Hegels «rene fornuft», men dialektikken kan føre til økt grad av fornuft og sikrere kunnskap. Om dette er positivt eller negativt, er et annet spørsmål. Det er for sent å stoppe klimaendringene, men hvor katastrofale de blir, avhenger av de valgene vi tar nå. Sannsynligvis vil også vi måtte ta stilling til spørsmål om genmanipulering og kunstig intelligens, men når vi gjør det, må vi være klare over at hva vi velger, kommer til å endre historiens gang.

---

¹⁰ Harrari, Yuval Noah. *Sapiens*. Bazar Forlag AS, 2011 (s. 359)

Sølvmedalje NM hifi 2019: Thomas H. Rasmussen, Oslo katedralskole

Kilder:

Harrari, Yuval Noah. *Sapiens*. Bazar Forlag AS, 2011.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Die Wissenschaft der Logik*, første del «Die objektive Logik» (1812). <http://www.gutenberg.org/cache/epub/6729/pg6729-images.html>, hentet 08.04.2019.

Lovelock, James. *The Revenge of Gaia* (2006). <https://www.goodreads.com/work/quotes/241122-the-revenge-of-gaia-earth-s-climate-crisis-and-the-fate-of-humanity>, hentet 07.04.2019.

Marx, Karl og Engels, Friedrich. *Det kommunistiske manifest*. AS Norsk Forlag Ny Dag, 1957.

Moum, Tommy m. fl. *Historie og filosofi 2*. Cappelen Damm AS, 2018.

Sartre, Jean-Paul. *Væren og intet* (1943). Norsk oms. B. Vestre, 1966.

Store norske leksikon. «Preussen». <https://snl.no/Preussen>, hentet 09.04.2019.

Store norske leksikon. «Oswald Spengler». https://snl.no/Oswald_Spengler, hentet 09.04.2019.

Store norske leksikon. «George Washington». https://snl.no/George_Washington, hentet 09.04.2019.

Rossavik, Frank. «Undergangen er nær» (26.02.2019). https://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/i/bKVO4q/Undergangen-er-nar--Frank-Rossavik?fbclid=IwAR1aS3efBJSFFq6W3Q8hFYCCIFTb1shHY5yXlq-htdjE8oWc_LzgAFBftfc, hentet 08.04.2019.